
A Mogul Birodalom „hadügyi forradalma” Indiában a XVI–XVII. század fordulóján

Az 1526-os év nemcsak a magyar történelemben volt fordulópont, hanem az indiai államok történetét is megváltoztatta. Panipat mezején egy külső támadó, Záhír ud-Dín Muhammad – későbbi nevén Babur – hatalmas győzelmet aratott a számbeli fölényben lévő Lódi-dinasztia (a Delhi-szultanátus élén álló afgánok, vagyis pastuk) seregein. A magát Dzsingisz kán és Timur Lenk örökösének valló vezér hírszerzéseit kihasználva támadta meg az indiai szubkontinens egyik vezető államát és ezzel átalakította a térség történelmét. A Mogul Birodalom a történelem egyik legnagyobb rejtélyének számít, mivel kialakulása, felemelkedése és eltűnése a szemünk előtt zajlott – de történeti forrásaink meglehetősen hiányosak róluk. A legtöbb feljegyzést a különböző uralkodók – Babur, Humájun és I. Akbar – életrajzaiból kaphatjuk, amiket hivatásos (udvari) történetírók szerkesztettek és írtak az események után.

India viszonyait a kutatók több oldalról is megközelítették az elmúlt évszázadok során. Egyesek szerint a térség történelméből hiányzott az európai értelemben vett „kora újkor”, így a muszlim hódítástól egészen a britek megjelenéséig tartott az ún. „középkor”. Az európai historiográfiából ismert „hadügyi forradalom” tétele így Indiában különös színezetet kapott, mivel feltette a kérdést, hogy vajon ide is az európaiakkal való szembenállás hozta el a különleges eszközöket (lőpor, tűzfegyver) vagy a britek XVIII. századi megjelenése már csak kiegészítette a meglévő állapotokat.

Andrew de la Garza monográfiája az indiai hadtörténelmet nagy mértékben befolyásoló államalakulat bemutatását célozta meg. Véleménye szerint a XX. század hadtörténetírásának egyik paradigmáját képező „hadügyi forradalom” tétele Indiára kevésbé alkalmazható,

mivel az itteni fejlesztések többsége helyi eredményekre támaszkodott – kisebb kiegészítésekkel. Ebben az átalakulásban kiemelkedő szerepet játszott a Mogul Birodalom, ami az 1526-os panipati csatától az 1757-ös plassey-i csatáig befolyásolta a térség történelmét. *John Keegan* szerint a háború civilizációs termék, ilyen értelemben az indiai hadviselés vizsgálata összekötődik az állami léttel – és a mogulokkal.¹ A birodalom alapítója Babur volt, aki a mai üzbég területekről indított hadjáratokat Szamarkand elfoglalására, azonban több nagyobb vereséget szenvedett. 1526-ban új hadjáratot szervezett – immáron az indiai szubkontinens északi részét uraló Delhi Szultanátus ellen.

A hadtörténetírás XXI. századi diskurzusaiban fontos szerepet tölt be az ázsiai viszonyok elemzése. Az előző évszázad során fellángoló viták (túlzott Európa-központúság, paritás-elve, kihívás-válasz elmélete) után az új évezred eredményei tovább árnyalták a képet. *Tonio Andrade* kutatásaiban bemutatta a kínai hadügyi fejlesztések és fejlődés mögött meghúzódó állami érdekeket, aminek fontos részét képezte a lőpor és a tűzfegyver kialakulása.² A hadügyi forradalom elmélete szerint a tűzfegyverek megjelenése és elterjedése Európában alapjaiban változtatta meg a hadviselést, amelyet az utóbbi időben kérdőjeleztek csak meg tétélesen. A könyvtárnyi irodalommal bíró vita paradigmaváltó ereje felvetette a kérdést a különböző kontinenseken tapasztalható háborús kultúrák és civilizációk elhelyezkedéséről e rendszerben. A hadviselési formák és a tűzfegyverek „fejlődése” a kutatók szerint meliorista módon történik, vagyis a gyilkosabb eszközök nagyobb fokú fejlődést feltételeznek. Fontos megjegyeznünk, hogy a szakirodalmi viták mögött meghúzódó intellektuális párbaj célja a kontinensek szerepének meghatározása, vagyis hogy Európa vagy Ázsia tekinthető-e a hadügyi fejlődés motorjának. A különböző elméletek ezt a viszonyt próbálják meghatározni. A monográfia a viták során kialakított lövészárkok közötti senki földjét veszi górcső alá: az indiai szubkontinens hadügyi viszonyait, különös tekintettel a Mogul Birodalomra.

1 John Keegan: A hadviselés története. Budapest, 2002.

2 Tonio Andrade: The Gunpowder Age. China, Military Innovation and the Rise of the West in World History. Princeton, 2016.

A mogulok elhelyezkedésüket tekintve átmenetet képeznek a Kelet (Ázsia – Kína) és a Nyugat (Nyugat-Európa) között. A tűzfegyverek elterjedésében nagy szerepet szánnak a mongol hadaknak, akik egyrészt kínai katonákat hoztak magukkal hadjárataikhoz, valamint az oszmánok is szembesülhettek e fegyverekkel. Egy másik elmélet kiemeli az arab–oszmán kereskedelem közvetítő szerepét, ami a mogul esetben is érvényesül. Az oszmán utazók és tanácsadók több esetben biztosítottak fegyvereket Baburnak, hogy folytathassa küzdelmét. Ez a hatás nem csak itt, hanem Afrikában is érvényesült, ahogyan például *Richard J. Reid* is bemutatta korábbi munkájában.³

A mogul hadviselés legkiemelkedőbb eszközei a különböző rakéták voltak, amiből számos fajtát készítettek. Ezek több előnnyel is bírtak a változékony terepviszonyok között. Egyrészt könnyen lehetett őket szállítani akár nagyobb tételben lovakon és elefántokon, ami segítette a hadsereg logisztikáját. A csatára való előkészületek alatt volt lehetőség arra, hogy helyben állítsanak elő ilyenek eszközöket – a technológia ugyanis annyira egyszerű volt, hogy a kis mesteremberek is elő tudták állítani őket. Az eszközök élőerő ellen halálosak voltak, mivel közvetlen becsapódás esetén komoly égési sérüléseket okozhattak az ellenfelek számára. Az általuk kiváltott fény- és hanghatások demoralizálták az ellenfeleket, illetve zavart kelhettek soraikban – különösen igaz volt ez az elefántokra, amelyekk a sokkhatás miatt sokszor irányíthatatlanná váltak a kezelőik számára. A rakéta lassan az egész szubkontinensen elterjedté vált, és a XVIII. század második felében érkező Brit Kelet-Indiai Társaság részére is okozott kellemetlen meglepetéseket a Maiszúr elleni háború idején. Maga Arthur Wellesley – a későbbi Wellington hercege – is negatív tapasztalatokat szerzett az indiai hadszíntér rakétáiról hadjáratai során. Az itteni fegyverek közül ez volt talán az egyetlen, ami nemcsak a helyi tapasztalatok bevonásával készült, hanem magán hordozta a „lőporforradalom” hatását.

A mogul hadsereg másik ütőképes fegyverét a nagy mobilitású, főként a mai Afganisztán területeiről toborzott lovasíjász-csapatok jelentették. Az általuk alkalmazott harceljárások nagy hasonlóságot

---

3 Richard J. Reid: *Warfare in African History*. Cambridge, 2012.

mutattak a XIII. századi mongolokéhoz, ami a mozgékonyág mellett az állandó nyílzáporra, lesvetésre, színlelt visszavonulásokra és bekerítésre alapozó taktikák összességét jelentette. A szélsőséges ter-
reviszonyokhoz jól alkalmazkodó lovasság nemcsak a csatatereket, hanem a birodalmat is könnyen uralták, ezért is válhatott státusz-
szimbólummá a lóháton vállalt katonai szolgálat. Ugyanakkor fontos elmondani, hogy az állatok számára a klíma távol állt a nekik ideá-
listól, így a kártevők és betegségek komoly pusztítást végeztek sora-
ikban. A Mogul Birodalom ezért folyamatos lóimportálásra kényszer-
ült, ami függővé tette őket közvetlen és távolabbi környezetüktől.

A térség fentebb bemutatott hadviselési viszonyaiból következik, hogy az állam szinte mindig „háborúra” várt. Noha a Mogul Biro-
dalom nem vívott olyan háborúkat, mint a XVII. századi európai államok, azonban a folyamatos „éberség” megkövetelte az állami szervezet kemény kézben tartását. A mogul hadi gépezet egyet jelen-
tett az állammal, így a szétválasztás szinte lehetetlen volt. A legtöbb katonai vezető polgári (civil) hivatalt is kapott, vagyis a társadalom militarizáltsága teljesnek tűnt. Az érdekek gyűjtése azonban – más vélekedésekkel szemben – nem kizárólag a csatatereken történhe-
tett, hanem az államszervezési feladatok ellátásával is volt lehetőség az előrelépésre. Az összefonódásra azért volt akkora szükség, mert a mogul hadsereg legtöbbször helyi (lokális) erőkkel és lázadókkal szemben vívott kisebb harcokat, ami miatt az újonnan elfoglalt része-
ket sokáig katonák irányították. Az állandósuló (kis)háborús viszonyok azonban – ahogyan a szerző is kimutatja – magában hordozta a rendszer bukását, mivel a felkelések és lázadások közötti felvonu-
lások mellett a Mogul Birodalom külső ellenféllel nem vívott har-
cot, így az új kihívások elmaradása gyengévé tette. Ehhez járult még hozzá a korábban stabil szövetségnek tartott ázsiai (mongol, afgán) segédcsapatok elapadása, nagyrészt a XVII. század végén bekövet-
kező hatalmi átrendeződéseknek köszönhetően.

A hadsereg ellátását a központi (állami) erőforrások mellett a helyi kézművesek (fegyverkészítők és kovácsok) erejének bevonása is segítette. Ilyen együttműködésre kitűnő példa a korábbiakban bemutatott rakétatípusok gyártása, mivel azokat a helyi mesteremberek is

el tudták készíteni. Fontosnak tekintették, hogy a katonai állomány egészségét is megtartsák, ezért külön orvosokat fogadtak fel. A mogul udvarban elterjedtek voltak a „görög” orvoslás praktikái, amit összefoglalóan yunaninak neveztek. Ezek többségében arab fordításban, perzsa utazók kézikönyveiből maradtak fent a mogul orvosok számára. A környékbeli (helyi) szokások átvételével az orvoslásban megjelentek bizonyos ajurvédikus tanok is, így téve összetetté a mogul orvoslást.

A kiadvány leglátványosabb részét a mogul harci taktikák sematikus ábrázolásai jelentik, ami közelebbi összehasonlítást tesz lehetővé a XVII. századi európai hadviselési formákkal. Az első és talán legfontosabb különbség a döntő fegyvernemben található, mivel Európában a gyalogságra támaszkodtak, addig a mogulok a már bemutatott lovasíjászokra. Hozzájuk tartoztak még azok a könnyűlovasok is, akik az előcsatározásokat, valamint az üldözéseket is végezték, hasonlóan a később fontossá váló huszársághoz. A mogulok csataválalási hozzáállása nagy mértékben hasonlított az európai hadvezérek XVII. századi taktikájához, vagyis a manőverezésen és elkerülésen alapuló csatározásokhoz. Azonban ezek kiindulási pontja különböző alapokról indult: míg az európai esetben a hadseregek erejének megtartása állami érdek volt, addig a mogulok esetében a csatákat főként védekező állásból vívták, ezért nem törekedtek a csatavállalásra. Az indiai szubkontinensen vívott csatározásokban ugyanis nem a nyílt összeütközéseket keresték, hanem az ellenfél bekerítését, szabadcsapatokkal történő fárasztását és logisztikai elszigetelését – a csatákat így szükséges rosszként értelmezték.

A mogul hadsereg alapját képező gyalogság egyaránt fel volt szerelve hideg fegyverekkel (kardok, lándzsák), illetve tűzfegyverekkel. Az átmenet azonban nem az európai hadseregekben jellemző módon történt, hanem egyszerre voltak jelen a katonák életében. A mogul hadsereg gyalogsága a centrumban helyezkedett el, többnyire kiépített állásokban (esetenként hevenyészett lövészárkokban) – szemben az európaiakkal, akik a vonalharcászatot alkalmazták. A természeti viszonyokból fakadó alapvető különbségek ellenére jól látható a két felfogás közötti különbség. A jelentős mértékben militarizálódott

indiai szubkontinens lakossága egyéni harcokban – legtöbbször vadászatokban vagy lázadások leverésében – szerzett tapasztalatot, így körülményes és nehéz lett volna őket más harci helyzethez szoktatni. A nézetek közötti különbséget jól illusztrálja a Brit Kelet-indiai Társaság megjelenése a XVIII. század második felében, akiknek „vékony vörös vonala” értetlenséggel egybekötött csodálatot váltott ki a mogul oldalon. A másik érvelés szerint a mogul gyalogsági centrum sokat merített az oszmán janicsárok felhasználási módjaiból, amiről utazóktól és tanácsadóktól hallottak. A Mogul Birodalom számára a különböző tapasztalatok – legyenek azok saját vagy másoktól átvettek – beépültek a hadi gépezet működtetésébe, így például a különböző gerillaháborúk leírásai is ezért maradtak fenn az utókor számára.

A Mogul Birodalom természetesen nemcsak a szárazföldön, hanem a tengereken is aktív kívánt lenni, azonban ehhez sokáig még az alapvető feltételek is hiányoztak. A hódító Babur a hadjárataihoz 400 különböző hajót fogadott fel, hogy a Gangeszen való átkelését fedezzék. A XVI. századi hadjáratok esetében a flotta szerepe a hadsereg ellátása és a folyókon való híd kialakítása volt. I. Akbar a hódításai során már nem ilyen szedett-vedett tengeri flottára támaszkodott, hanem Bengál és Gudzsarát kikötők birtokában már professzionális szint öltött. A hajók fenntartása mellett lehetőség nyílt arra, hogy saját műhelyeket hozzanak létre helyi erőforrások és tapasztalatok felhasználásával. Az indiai fafajták közül kiemelkedő a teakfa és annak altípusa, a szundari nevezetű fa. E kettő olyan népszerűségnek örvendett, hogy a különböző nyugati kereskedők is ilyen fából készült hajókat rendeltek.

A birodalom a térségben tapasztalható bizonytalanságok ellenére viszonylag sokáig fenn tudott maradni. Ennek oka a bemutatott hadigépezet és az ez alá rendelt államszervezet lehetett. A „háborúban edzett birodalom” képe hasonlít a több kontinensre kiterjedő Oszmán Birodalomra, amely a XVI. századtól egészen a XX. századig fontos tényező maradt. A birodalom elbukása ugyanakkor a térségben szokatlan módon történt, vagyis nem egyedül az európai hatalmak megjelenése okozta a vesztüket, hanem a „béke által keltett mozdulatlanság”, amibe a birodalom süllyedt. Az indiai szubkontinensen

vívott háborúk és hadjáratok ugyanis nem tekintették céljuknak a fegyveres konfrontációt, hanem a megtévesztés, a gerilla-hadviselés és diplomácia eszközt vetették be céljaik eléréséhez. A vadászaton ellátott egyéni szolgálat (ami egyedül maradt meg a „sztyeppei” hagyományokból) és a helyőrségi feladatok ugyanakkor nem tartották karban a hadsereget, így a kritikus taktikai és technikai fejlesztések (innovációk) elmaradtak. A másik lehetséges ok a hadsereg alapját képező nomád lovaskatonák elmaradása volt, amivel a mogul hadsereg elvesztette csatadöntő fegyvernemét. A kutatások ugyanis bebizonyították, hogy az afgán területekről származó zsoldosok nem csak harctéri tudásukkal járultak hozzá a hadsereg működéséhez, hanem hátasaikkal támogatták a hadi gépezet működését. A lóellátás elmaradásával a fegyvernem tovább gyengült – kiszolgáltatva ezzel a birodalmat a nála sokkal mobilabb ellenféllel szemben.

A könyv legnagyobb érdemét a mogul hadsereg stratégiai szemléletének ábrázolása és a lehetséges kimenetek jelentik. A szövegben elhelyezett illusztrációk történeti példákon keresztül mutatják be a sereg működését és alkalmazkodását. A kiadvány végén található névmutató nagymértékben hozzájárul az összefüggések megértéséhez és a személyes életutak összeállításához. Ugyanakkor ki kell emelnünk, hogy a legfontosabb mogul uralkodókról csak mozaikos információkat kapunk, nem pedig egybefüggő képet. Ennek oka a kötet szerkesztésében és a különálló esszékben rejlik: a könyv ugyanis tematikus egységekben tekinti át a hadsereg működését és nem pusztán kronologikus rend szerint. A téma miatt pedig szükséges lett volna a jellemző szavakat külön is összegyűjteni, hogy a későbbiekben továbbgondolhassuk azokat.

Andrew de la Garza: *The Mughal Empire at War. Babur, Akbar and the Indian Military Revolution, 1500–1605.* (Háborúban a Mogul Birodalom. Babur, Akbar és az indiai hadügyi forradalom, 1500–1605) Routledge, New York, 2016. 210 o.

Kiss Márton